

Fordításstiliztika kognitív keretben¹

Cs. Jónás Erzsébet

E-mail: jonase@zeus.nyf.hu

Kivonat: A kognitív nyelvészet különbséget tesz a nyelvléírás és a nyelvhasználat során megjelenő kognitív folyamatok értelmezése között. A szocio-kulturális tényezőknek a stilisztikában összetett szerepük van. Ezek a tényezők a beszédhelyzettől függően befolyásolják, megszabják a nyelv stilisztikai potenciálját. Ez azokat a háttereket, kiemeléseket, kereteket jelenti, amelyek között a kommunikatív interakció létrejön. Más szóval megfogalmazva, szocio-kulturális tényezők befolyásolják, hogyan értelmezi a fordító az eredeti szöveg stíluselemeit, a célnyelvi mintarendszerekből milyen nyelvi mintákat, elemeket használ fel. A fordítói döntések kognitív keretben történnek, hangsúlyos szerephez jut eközben a két kultúra közötti különbség. A különbség abban a szóképekben gazdag nyelvi stílusanyagban reprezentálódik, ahogyan az orosz és a magyar kultúrában a világról alkotott fogalomtárunk kialakul.

Kulcsszavak: kognitív nyelvészet, konceptualizáció, diskurzus, kognitív szemantika, szocio-kulturális tényezők

Kogníció és fordítás

A fordításstiliztika tárgya a fordítás folyamatának és hatásmechanizmusának vizsgálata a stilisztika eszközeivel. A stílus elemzését segítő tudományok közül a holisztikus, vagyis az összetevők kölcsönösségi viszonyára figyelő *funkcionális stilisztika*, az esztétikai jelértékű szövegbefogadás folyamatát vizsgáló *befogadasesztétika*, a művészi szövegegész sajátosságát az olvasó oldaláról szemlélő *hermeneutika*, és a tágabb szociokulturális környezetet is bekapcsoló, azt jeltermészetében szemlélő *szemiotika* bemutatására most nem térünk ki (vö. Cs. Jónás 2006, 2007). Figyelmünket egy újabb vizsgálati lehetőségre, a megismerés-tudományra irányítva, ez alkalommal a fordításstiliztika *kognitív nyelvészeti* keretét járjuk körül. Mivel a magyar kognitív nyelvészet szakirodalmi alapvetően a sokak számára ismert angolszász forrásokra támaszkodik (vö. Tolcsvai Nagy 2005, Kövecses 2005a), szándékunk szerint az alábbiakban egy kevésbé ismert iskola, az orosz kognitivisták forrásait hívjuk segítségül. Meglátásunk szerint ugyanis az orosz kognitív szemantikai megközelítés az, amely a fordításstiliztika kiteljesedését a maga eszközeivel eredményesen támogatja.

---

¹ A MANYE XIX. Kongresszusán (Eger, 2009. április 16-18.) elhangzott előadás bővített változata.

A kognitív nyelvészeti elemzések új szakaszt jelentenek a nyelv és gondolkodás viszonyának kutatásában. A kognitív vagy megismerés-tudomány a pszichológiából indult, de interdiszciplináris, átfogó jellegű. Egy egész sor tudomány felhasználja eredményeit: kognitív pszichológia, kognitív nyelvészet, a kogníció filozófiaelmélete, logikai, nyelvi analízis, a művészi intellektus elmélete, neurofiziológia, kognitív antropológia, kognitív szociológia, sőt kognitív irodalomtudomány.

A kogníció mint a megismerés folyamata az emberi tudatban tükröződő környező valóság, és ezek információinak tudati feldolgozása. A 20. század utolsó évtizedeitől kezdve a modern tudomány – kiszélesítve a kogníció fogalmát – nem csupán a „megismerést” és „megismeréshez tartozót” érti rajta, hanem minden „belső”, „mentális”, „interiorizált” jelenséget is (Kubrjakova 2004: 9). Moszkvában 1996-ban jelent meg az amerikai kutatók munkái alapján elkészült *Kognitív terminológiai kiegészítő* (Kubrjakova et al. 1996).

Az orosz kognitív nyelvészet témakörei között nézzük meg, melyek kapcsolódnak a kognitív szemantikához, s ezek hogyan illeszkednek a fordításstiliztikához. Arról várjuk az információkat, milyen a fordító kultúrafüggő fogalomalkotása, világlátása, melyek a célnyelvi szöveg létrehozásában a tudat alatt, a kulturális emlékezetben beágyazódott összetevők.

A kognitív *nyelvi kulturológia* megállapítja, hogy a világról szerzett tudásunk alapját az egységes, mentális információ mint konceptus adja, amely azt a fogalmi szférát biztosítja számunkra, melyen keresztül a világot látjuk. A nyelvi kulturológia a kogníció pozíciójából dolgozta ki a nyelvi megértés vizsgálata számára a *mezőmodellt*, amelyben a *mag* és a *periféria* jelenti az elsődleges és másodlagos információkat. A lingvokulturológia képviselői között kell megjegyezni Balasova (2004) és Kosztyin (2002) nevét. Az ő meghatározásuk szerint a fogalmi megértésben a nyelv kumulatív funkciójára támaszkodunk. A konceptus szemantikai, jelentéssel bíró centrumában a népi tudás, tapasztalás, világlátás, világérzet tömörül. Ez a kumuláció (mag) egy olyan elsődleges konceptualizált világformát képez, amely tudat alatt meghatározza és őrzi világképünket, történelmi emlékezetünket és életünk szociális meghatározottságú eseményeit. A fordító ezzel a konceptualizációs bázissal közelít a fordítandó szöveghez: saját elképzelése van pl. a jó és rossz fogalmáról, az emberi értékekről, azok metaforikus megjelenéséről, a természet jelenségeiről, azok képi reprezentációjáról.

Minden nyelvi jelenség csak akkor kaphat adekvát leírást és megvilágítást, ha a kogníció és a kommunikáció keresztmetszetében vizsgáljuk. A kognitív nyelvészet célja, hogy a nyelvi formák mellé azok kognitív analógiáját helyezze, fogalmi struktúráját megállapítsa, ugyanakkor a választás okát és az adott tartalom formájának létrehozását is megmagyarázza. (Kubrjakova 2004: 16)

Szemléletesen mutatja ezt a nemcsak kultúrák között, hanem szubjektíven az egyénnél, így a fordító befogadónál is működő konceptuális különbséget Blok *Démon* (Демон) című versének záróstrófája Lator László és Galgóczy Árpád fordításában. A Démon a „rossz”, a „gonosz” metaforizációja

szembeállítva az Isten alakjához kapcsolódó „abszolút jó” jelentésével. A démon a keresztény európai kultúrában az Istentől elrugaszkodott, a „jót” elvető bukott angyal, ezért ilyen összefüggésben nem lehet a mosolya „szent”. Bár értjük, ezzel a fordító az emberfölötti erőre, a szellemvilágra utal, amelyet a Démon képvisel. Ugyanakkor a fordítói megoldás konceptuális különbséget is takarhat, vagyis a Démon egymástól két eltérő fogalmi értelmezése, konceptualizációja is kitűnik a két fordításból:

(1) И под *божественной улыбкой*,
Уничтожаясь на лету,
Ты полетишь, как камень зыбкий,
В сияющую пустоту...²

(1a) *Isten-mosolyom* láthatatlan
sugaraiban semmivé
zsugorodsz, s mint a kő, magadban
zuhansz a fénylő űr felé.
(Lator László 1978)

(1b) S e *szent mosolygástól* kísérve
már röptödben megsemmisülsz,
S a fényben úszó puszta mélybe
Mint hulló kődarab repülsz...
(Galgóczy Árpád 2000)

A szövegben reprezentálódó metaforizáció külön elemzést érdemel, amire itt nem térhetünk ki. Az absztrakt komplex metaforarendszerek kifejtése a kognitív szemantika eszközeivel sikeresen elvégezhető (vö. Kövecses 2005b: 71–88).

Konceptualizáció és stílustulajdonítás

A stílus a grammatikai, szociokulturális, textuális és pragmatikai viszonyrendszerek vizsgálata. A szöveg a stilisztikai potenciál, a szociokulturális háttér és a stílustulajdonítás összetevőire épül. A szemantikai és a pragmatikai háttér a jelentésképzésben nem különül el. A jelentésen nem valami állandót értünk, hanem a kölcsönös figyelemirányítást, az „emberi elmék közötti interakciót”.

A *kognitív szemantika* szoros összefüggést mutat a nyelvi kulturológiával, de tágabb annál, mivel valamennyi nyelvi jel értelmezését átfogja: a kognitív szemantika – a nyelv lexikális és grammatikai jelentéseinek elemzése, amely eszközként szolgál a konceptualizáció tartalmának megismeréséhez (Popova és Sztjernyin 2007: 13).

² Lator László fordítása: in E. Fehér P. 1978: 2/232–233. Galgóczy Árpád fordítása: in Galgóczy 2002: 182–185. További elemzések: Cs. Jónás 2009. 64–66.

A kognitív szemantika a nyelvi szemantika és egy nép kulturális konceptoszférájának együttes szemléletéből, a kogníció vagyis a megismerés és a szemantizációs folyamat kölcsönviszonyainak tanulmányozásából kiindulva vizsgálja a nyelvi reprezentációt. Azok a nyelvi módszerek, amelyeket a nyelvi egységek lexikális és grammatikai szemantizációjához használunk, a nyelvi kulturológiai kutatásnak is módszerei lehetnek. A kognitív nyelvészet szemantikai ága a nyelvben reprezentált (objektívált, verbalizált) konceptusokat, azok jelentésstanát tanulmányozza.

Alapvetései közül a fordítás szempontjából értelmezést kívánnak a következő fogalmak:

1. *A konceptus vagy beágyazott fogalom* – a kogníciót, az „általános megismerést” takarja. A jelentés – a nyelvi tudat alkotóeleme. A konceptus és a jelentés egyenlő mértékben – a gondolati, a kognitív természet jelensége.
2. *A jelentés* része a konceptusnak mint gondolati egységnek, amely kommunikációs céllal nyelvi reprezentációban rögzül. A konceptus nincs kötelező kapcsolatban a szóval vagy más verbális nyelvi eszközzel. A konceptus lehet verbalizált, de nyelvtanilag nem verbalizált is. A jelentés – a nyelv szemantikai terének része.
3. A konceptusnak meghatározott szerkezete van, amely a konceptus létezéséhez és a konceptoszférában való helyéhez köthető.
4. *A konceptualizáció vagy fogalomalkotás* – a *konceptoszféra* egysége.
5. *A konceptoszféra* tudatbeli *mentális tér*, a konceptusok összessége, amelyből mozaikdarabkákként rakódik össze az adott nyelv beszélőjének világfelfogása. Ez a mentális tér neve, másképpen *domínium*.

A kognitív szemantika kerete a megszerzett ismeretek több felhasználási lehetőségét kínálja a fordításelemzés számára is:

- a) *visszatérés a nyelvhez*: a kognitív ismeretek a nyelvi szemantika jelenségeinek és folyamatainak megmagyarázása. A kutatásnak ez az iránya a *kognitív szemasziológia*.
- b) *a tudat felé való haladás*: a konceptusok mint a nemzeti konceptoszféra egységeinek modellálása. Ez a *nyelvi konceptológia*.
- c) kitekintés a *szemiotikára* mint a kulturális jelek, jelrendszerek tudományára.
- d) érintkezés a *szövegnyelvészettel* mint a nyelvtudománynak azzal a területével, amely a mondat fölötti szinten a legnagyobb nyelvi egységeket vizsgálja.

A fentebb áttekintett pozíciók alapján a *kognitív szemantika* a szemémák viszonyára, valamint azok kapcsolódására, propozíciótipusaira, s ezek nyelvi reprezentációira irányítja a figyelmet. Az értelmi szférába a kognitív nyelvészet a szövegnyelvészeten keresztül jut el. A gondolati implikátumok (alapjelenségek, „jó”, „rossz”, értékfogalmak stb.) a szövegek mélyén találhatóak, és sokszor

verbális kifejezéssel nem is rendelkeznek. *A nyelvi szemantika konceptoszférában történő elemzése* ezen a ponton segíti a fordításstiliztika kutatásait.

A kognitív szemantika fenti kategóriáinak komplex bemutatására egy Solohov szövegrészletet választottunk a *Csendes Don (Тихий Дон)* című regényből Makai Imre magyar fordításában. Itt a konceptualizáció mellett a jelképzést, az értéktulajdonítást, s ezek tájnyelvi eszközeit találjuk meg:

- (2) – *Хохол-мазниця, давай с тобою дражниться! Хохол!.. Хохол!.. Дегтярник!..* – верещала детвора, прыгая вокруг мешочных широких шаровар Гетька. (Шолохов 1962: т. I. 92)
- (2a) *Hohol, hohol, kulimász, a képibe belemássz!* [Szó szerint: 'Varkocsos-kenőcsös, gyere, verekedjünk meg!' Cs. J. E.] Hohol!... Kulimászos! – kiabálta a gyermekhad, és pajkosan ugrándozott Hetyko zsáknyi széles, bugyogós nadrágja körül. (Solohov 1966: I/120)

Makai jól ismerte a varkocsáról '*hohol*'-nak nevezett ukrán népcsoport hagyománytisztelő idős férfijainak törökbugyogós alakjait, kopaszra nyírt fejükön oldalt hosszan lecsüngő hajcsimbókjukat büszkén viselő falusi figuráit, akik a gyerekek dehonesztáló csúfolódásának célpontjai lehettek (*nyelvi konceptológia*). Az adekvát fordítás érdekében a fordító kitalált egy hasonlóan rímbe szedett, csúfolódó magyar rigmust (*szemasziológia, szövegten*). A magyar „*képibe belemássz*” '*verekedjünk*'-értelmű pars pro toto metaforizációja képi szempontból gazdagabb, mint az eredeti. A veszteség a fordításban annyi, hogy a '*hohol*' szó '*hajcsimbók, varkocs*' jelentése a magyarban rejtve marad (*szemiotika és értéktulajdonítás*). Az ukránok megszólításaként az oroszok részéről használt gúnynev alakzati megfelelői élnek ugyan a magyar nyelvben. Ilyenek pars pro toto (rész az egész helyett) típusú stílusalakzatok, mint egész embert helyettesítő testrész megnevezése, pl. a *tökfej, kopasz* stb. megszólításunkban.

Ezek a szociokulturális, kultúratörténeti információk egy adott nyelvet, ez esetben az orosz beszélők tudatában a kollektív kulturális emlékezet részeként mind nyelvi szinten, mind képi ábrázolásában, mind az értéktulajdonítás gondolati konnotációiban végigkísérik a szövegmegértés folyamatát. Ezek alkotják a beszélők kognitív világképét, amelyből kiemelkedik a nyelvi reprezentáció, majd a művészi világkép. Mindkét utóbbi másodlagos jelrendszert alkot.

A kognitív szemantika és pragmatika eredményeinek, illetőleg szempontjainak a bevonása a fordítás vizsgálatába (például a variabilitás, az adaptáció, a kölcsönös intencionáltság, a megosztott tudás, a figyelemirányítás, az előtér – háttér viszonyok, pragmatikai és metapragmatikai tudatosság) a stílussal kapcsolatos. A szociokulturális tényezők szövegbeli érvényesülése szempontjából alapvető jelentősége van ugyanis annak, hogy amíg a hétköznapi szituációkban megjelenő szövegek esetében inkább a szociokulturális tényezőknek van meghatározó szerepe, addig a szépirodalmi szövegekben e tényezők már sokkal közvetettebben érvényesülnek, és a nyelv stíluspotenciálja kerül előtérbe. A fordító befogadói magatartásában nyomon követhető a célnyelvi olvasóra való kitekintés: a hasonlításul szolgáló minta alapja a stíluspotenciál, annak egyéni fordítói, olvasói és korstílus szerinti leképeződése. Ezért figyel

a kognitív szemantika a világról alkotott kognitív képre és annak nyelvi reprezentációjára.

Kognitív világgép – nyelvi világgép – művészi világgép

A műfordító feladata nemcsak az eredeti szöveg lexikális-szemantikai tömörségének a megőrzése, hanem a stíluseszközök átadása is. Ha akár csak részlegesen is sikerül a képi világot újrateremtenie, ez a fordítás értékét jelentősen növeli (vö. Fjodorov 2002: 374–387).

A megismerési folyamatokra alapozva tárul fel az idegen nyelvű szövegértelmezés során mindkét szövegben *a világ nyelvi képe*.

A világ nyelvi képe – egy adott kultúra képviselőinek a valóságról nyelvi formákban rögzített tudásának az összessége, amely egy adott korszak és szociális viszonyrendszer függvényében nyelvi szinten jön létre. A világ nyelvben rögzült tagolása, a jelenségek és tárgyak nyelvi leírása – a világról szerzett információink egyik rendszerbeli alappillére.

Ugyanakkor látnunk kell, hogy ez a korlátozott és ráadásul „naív” világgép nem egyenlő teljességében azzal a képpel, amely a nemzet vagy az egyén tudatában fogalmi szinten megjelenik, minthogy a nyelv messze nem mindent nevez meg és kategorizál, ami az emberi tudatban jelen van. Vannak olyan fogalmak, érzések, benyomások az azonos nyelvet beszélők körében is, amelyekre „nem találunk szavakat”.

A világ kognitív képe és a nyelvi világgép viszonya az elsődleges és másodlagos, következményes szerveződés, entitás viszonya. A kognitív, vagyis megismerési világgépünk az elsődleges, a nyelvi világgép ennek csupán verbális leképeződése. Az elsődleges tudati tartalomhoz a nyelv a megnevező, másodlagos eszköz. A világ nyelvi képe alapján nem ítélné meg teljes hitelességgel a világválóság, a beszélő aktuális *fogalomalkotásának mentális, kognitív tere*. A nyelvi világgép csak közvetett információkat ad az adott kultúrában résztvevők gondolkodásáról, s így csak alapvető vonásokban írhatja le azt a kognitív képet is, amelyet az ember a tudatában a valóságról őriz.

A világ művészi képe szintén másodlagos entitás, hasonló a nyelvihez, de eszközeinek nem normakövető jellege alapján különbözik attól. Ez a világgép a befogadó tudatában – a saját műveltségi mintáit követve – a mű értelmezése során alakul ki. A műfordító is ezt használja fel az idegen mű befogadása során. A művészi világgép sajátosan összeválogatott nyelvi eszközökből épül fel, s azt a világgépet jelenti, amely az író, a költő individuális tudati és nyelvi tudáselemeit, s az olvasó ismeretanyagát adja vissza. A fordító befogadói horizontján ugyanakkor saját maga és kora világról alkotott képi sémái, mintái, esztétikai értékrendje is működésbe lép. Ám sok esetben a fordító maga is alkotó individuum. Ezzel magyarázható a koronként törvényszerűen létrejövő, újabb fordítások megszületésének motivációja (Popova és Sztjernyin 2007: 50–57).

A fordító számára a tudatában levő *mentális lexikon* a kiindulási alap, s ennek megfelelőit keresi idegen nyelven is. A megismerés-tudomány, a kognitív nyelvészet nézőpontja szerint a szótáraknak nem csupán lexikális egységekre kellene

épülniük, hanem úgynevezett *keret alapú* pragmatikai információkat kellene közvetíteniük. A keret-szemantikai kutatások a használatba, a kulturális háttér-összefüggésekbe ágyazottan szemlélik a nyelvi megnyilatkozásokat, kifejezéseket. A jövő szótárai minden bizonnyal nem grammatizáló-lexikális megközelítésűek, hanem keret alapúak lesznek, alaposabban és precízebben jelenítik majd meg a világra vonatkozó tudást, az úgynevezett fogalmi, enciklopédikus alapú ismereteket (vö. Andor 2005: 13–42). Ugyanakkor tény, hogy minden lexikális egység jelentése flexibilis. Bármely asszociált ismeret, amely hozzá kapcsolódik, az azt körülvevő elemeket képezi. A lexikális egységek rendelkeznek konvencionális jelentéssel, mégis a kontextus határozza meg az egyedi értelmezés valószínű módját.

Nézzünk egy szemléltető példát a 20. század végén élt orosz bárd, Vlagyimir Viszockij egyik dalszövegéből, s magyar fordításából: *Elhagytam Oroszhont* (*Нет меня, я покинул Россию!*)

(3) Тот, с которым сидел в <i>Магадане</i>, – Мой дружок по гражданской войне, – Говорит, что пишу ему: «Ваня, Скучно, Ваня, давай, брат, ко мне!» Я уже попросился обратно, Унижался, юлил, умолял... Ерунда! Не вернусь, вероятно, Потому что я не уезжал! Кто поверил – тому по подарку, Чтоб хороший конец, как в кино, – Забирай <i>Триумфальную арку!</i> Налетай на заводы <i>Рено!</i> (Viszockij 2003: 138)	(3a) Akivel sitteltem <i>Magadanban</i>, Barátom, a polgárháborús, Mondja, hogy azt írtam a napokban: „Gyere Ványa, unalmas minden, meg bús!” Ide vissza kértem útlevelet – Kegyekért sürögtem, epedtem... Csupa ostobaság! Nem jöhetek, Hiszen innen el sose mentem! Ajándék jár annak, aki hitte, Legyen jó a vég a moziban: Zabrálhatja, lesz <i>Diadalíve</i>, És a <i>Renault</i> gyár is arra van... (Ford. Dudás Sándor in Viszockij 2003: 139)

Viszockij 1973. április 17-én levelet írt a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságához, elpanaszolta, hogy hiába szeretne művészként közönségével találkozni, hivatalos engedélyt erre sehogy sem kap. A hetvenes években az orosz elhárítás, a KGB Viszockijt ellehetetlenítő konspirációi kimeríthetetlenek voltak. Üldözték, betiltották, megalázták, minden elképzelhető rémhírt és pletykát terjesztettek róla. Néhányszor eltemették, néhányszor „odaátra ment” és nem tért vissza, párszor börtönben ült – így keltették rossz híret.

Dudás Sándor (1951–) költő-műfordító fordításában több tényismeretet közvetít az orosz valóságról, mint amennyi eszmerendszeri mondandót. A befogadó számára ugyanis az olvasásban a „befejezett műalkotás” szintjén teljesítheti ki egy szöveg a funkcióit (vö. Kulcsár Szabó 2000). Lábjegyzetben

a magyar olvasó számára legalább szükséges lett volna egy-két segítő megjegyzés: *Magadan* Szibéria távol-keleti részén egy déli kikötőváros, ahol sok ezer orosz kegyetlen körülmények között büntetőtáborokban embert próbáló munkát végezve raboskodott. A *Diadalív* és a *Renault gyár* Párizsra, illetve Franciaországra – a helyre, ahol Viszockij felesége, Marina Vlady filmszínésznő élt –, s még tágabban a szovjet időkben ellenségnek számító nyugati civilizációra utal negatív tartalmú metaforizációjával.

Ennek a háttérismeretnek a hiányában a magyar olvasó egyáltalán nem érti az összefüggéseket. Igazzá válik Langacker megállapítása: „Egy lexikális egység referensének bizonyos aspektusai, bizonyos kognitív tartományok jellemző jegyeinek középpontjában találhatók, míg mások inkább a periférián helyezkednek el” (Andor 2005: 22). *Magadan* önmagában egy földrajzi név, egy kikötőváros neve (ez a konceptus centruma vagy magja), de a szovjet idők büntetés-végrehajtásának technikája erős mentális teret, asszociatív bázist rajzol köré az orosz ember tudatában a konceptualizáció perifériális mezőin. Ezt nem tudja visszaadni a magyar fordítás.

Kognitív figyelem, beágyazottság, előtérbe helyezés a fordításban

A kognitív nyelvészet olyan megismerési folyamatot helyez a figyelem középpontjába, amely hátterek (*scenes*), keretek (*frames*), forgatókönyvek (*scripts*) hálójában működik, vagyis a mi esetünkben az orosz és a magyar szociokulturális megismerés-tevékenység struktúráiban egyedileg reprezentálódik, jelenik meg valós használati mivoltában. A szakirodalom terminusaival élve, a keretek és tartományok (*dominium*) nem választhatók el a nyelvi aktív zónáktól, amelyek a diskurzusban a fogalmat egy megnyilatkozás során egy adott relációs kifejezéshez és vele kapcsolatos nevekhez kötik. Ezt mutattuk be fentebb az *Elhagytam Oroszhont* részletével.

Az egész diskurzus-kontextust kell megnéznünk, hogy meghatározhassuk egy fogalom aktív zónáját: miből merített az orosz értelmező mentális lexikona, milyen a mentális tér az adott fogalom körül? Látható, hogy az időbeli lefolyás miatt a dinamikusság is jellemzi azokat a fogalmi tartományokat, amelyek nyelvi reprezentációját a fordításban egy-egy lexikai egység hordozza. A referenciapont a magyarul beszélők számára egy-egy földrajzi hely, az orosz befogadó számára viszont a büntetőtáborban elítélt szenvedése vagy a szovjet tudattól idegen nyugati civilizáció. Az aktív zóna, amelyre az idő és a hely szociokulturális faktora kihatással van, a kulturális emlékezet része. Sztjepanov erre vonatkozóan állapítja meg:

„a konceptualizáció – a kultúra sűrítménye az emberi tudatban; az, aminek képében a kultúra az ember mentális világának részévé lesz. S ugyanakkor a konceptualizáció az, aminek a segítségével a hétköznapi ember – bár nem hoz létre „magas kultúrát” – önmaga is a kultúra részévé válik. Sőt alkalmanként kihatással is van arra. A konceptualizáció – az ember mentális világának alapvető kulturális egysége”

(Sztyepanov 1997: 40–41). Ezt bizonyítják a műfordítások fordításstilisztikai és kognitív nyelvészeti összevetései is.

A fordító magatartását a hétköznapi társalgás stratégiájához hasonlóan a *kognitív figyelem* jellemzi. A szándékoltság, az intencionalitás azt jelenti, hogy miközben a forrásnyelvi információkra összpontosít, szemmel tartja a célnyelvi olvasó elvárásait, befogadói horizontját is. Ebből ered az a jelenség, amikor a fordító az olvasó elképzelt világlátásának kedvezve „túlfordítja” az eredeti tartalmat. Jerofejev a mai orosz viszonyokat ostorozó *Stílus, stílus, stílus* című írásában találkozunk az alábbiakkal:

(4) А правительственная элита! Костюмы надели (1), а носки не сменили – в коротких, василькового цвета *щеголяют* (2). (...)

(4a) Na és a vezető elit! Az öltönyt *felhúzták* (1/a), de zoknit nem váltottak – még most is ugyanabban a búzavirággékben *illegetik magukat* (2/a). (...)

А еще все удивляются, почему русские на Западе не «проходят» (3), почему после краткой моды на перестройку все от нас отвернулись, «искусство» *покупать перестали* (4).

(Jerofejev 1998a: 10–12)

És egyesek még csodálkoznak, miért *rínak ki* (3/a) az oroszok nyugaton, a peresztrojka kurta divatja után miért fordult el tőlünk mindenki, miért *nem piacképes* (4/a) immár a „művészetünk”.

(Ford. Gy. Horváth László in: Jerofejev 1998b: 15–17)

Az orosz szöveg kiemelt fordulatainak szó szerinti fordításában a stílustulajdonítás eredeti szándékát csillaggal jelöljük (*).

1. öltönyt *vettek fel*, öltönyt *öltöttek magukra* (*)
2. *feszítenek*, *kérkednek* (*)
3. Nyugaton az oroszok miért *nem* „mennek el” (*)
4. a „művészetüket” *már nem veszik* (*)

Jerofejev magyar fordítója, Gy. Horváth László megduplázza a negatív stílustartalmat (**), mintegy „alájátszik”, „elébe megy” a feltételezett olvasói elvárásoknak. Ebben az esetben ez a fordító-befogadó kognitív figyelme, reflektáltsága, amelyet a szinonimák megválasztásakor a negatív stílustartalmak előtérbe helyezésével ér el:

- 1/a – az öltönyt *felhúzták* (**)
- 2/a – *illegetik magukat* (**)
- 3/a – miért *rínak ki* az oroszok nyugaton (**)
- 4/a – *nem piacképes* immár a „művészetük”(**)

A kognitív szemantika a stilisztikai diskurzusban az *előtérbe állítást*, azaz a stílus esetében bizonyos szövegbeli elemek stilisztikai célú kiemelését mint hatást kiváltó műveletet elemzi. A fentiek rövid összegzéseként megállapítható, hogy plauzibilis megoldás lehet egy olyan modell alkalmazása, amelyben

határozottan elkülönülnek az előtérbe kerülő és a háttért képező elemek. Egy ilyen megkülönböztetés egyaránt épít szintaktikai és szemantikai (pragmatikai) alapokra, vagyis a megkülönböztetés alapja általánosságban „a szöveglétrehozás és szövegmegértés során lezajló műveletek keretében történő *előtérbe helyezés* (»*foregrounding*«), a kiemelkedő, feltűnő jelleg szerepe, vagyis az a szerkezeti és műveleti jellemző, amely a szöveg bizonyos elemeit fontosabbnak, kiemelkedőbbnek tartja a többinél, ezáltal a feldolgozásban előtérbe helyezi” (Tolcsvai Nagy 2001: 48). Szándékosan vagy akaratlanul ezt tette Jerofejev fordítója is.

Összegzés

A konceptoszféra fogalmát az orosz tudományosságba Lihacsov vezette be. Ő a konceptusok összességét értette rajta, amelyet az adott nyelvet beszélők konceptuspotenciálja hoz létre. Így egy adott nép konceptoszférája szélesebb, mint a nyelv szójelentésének szemantikai szférája. Minél gazdagabb egy nemzeti kultúra, annak folklórja, irodalma, tudományai, képzőművészete, történelmi tapasztalata, egyháztörténete stb., annál gazdagabb egy nép konceptoszférája (Lihacsov 1993: 5). A konceptoszféra egy adott nép konceptusainak rendezett összessége, a gondolkodás információs bázisa.

Széles körben alkalmazzák a kognitív nyelvészetben a különböző nemzeti konceptoszférák összehasonlítását. Ez teszi lehetővé a konceptualizáció hasonló és különböző vonásainak feltárását, annak bemutatását, hogy a konceptusok milyen esetekben különböznek, esetleg ekvivalens nélküliek, s milyen esetekben hiányoznak a másik nyelv konceptoszférájából. Ezen a ponton kapcsolódik a kognitív nyelvészethez, s azon belül is a kognitív szemantikához a fordításstilisztika, amely az eredeti mű szerzője, befogadó fordítója és a célnyelvi olvasója hármában vizsgálja az individuális és a szubjektíven megélt kultúrák kognitív, mentális tereit.

Irodalom

- Andor J. 2005. Kognitív grammatika: A tudomány jelenlegi állása és kapcsolódó kérdések: Interjú Roland Langackerrel. In: Kertész A., Pelyvás P. (szerk.) *Általános nyelvészeti tanulmányok XXI*: 13–42.
- Balasova 2004. Балашова, Е.Ю. *Концепты любовь и ненависть в русском и американском языковых сознаниях*. Автореф. дис. канд. филол. наук. Саратов.
- Cs. Jónás E. 2006. Hermeneutika és funkcionális stilisztika a fordításelemzésben. In: Dróth Júlia (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 22–32.
- Cs. Jónás E. 2007. A fordításstilisztika interdiszciplináris kapcsolódásai. In: Benő A., Fazakas E., Szilágyi N. S. (szerk.) *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó. 380–391.
- Cs. Jónás E. 2009. „*Én írok levelet magának...*” *Orosz szerzők fordításstilisztikai vizsgálata*. «Я к вам пишу...» *Стилистика художественного перевода русских авторов*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.

- E. Fehér P. (szerk.) 1978. *Klasszikus orosz költők*. Budapest: Európa.
- Fjodorov 2002. Федоров, А.В. *Основы общей теории перевода*. Москва–Санкт-Петербург: Филология-три.
- Kosztýin 2002. Костин, А.В. *Способы концептуализации обыденно-бытовых понятий в разножанровых произведениях В. И. Даля*. Иваново.
- Kövecses Z. 2005a. *A metafora*. Budapest: Típotex Kiadó.
- Kövecses Z. 2005b. Túl a fogalmi metaforákon. In: Kertész A., Pelyvás P. (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*. Tanulmányok a kognitív szemantika köréből. Budapest: Akadémiai Kiadó. 71–88.
- Kubryakova 2004. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. № 16–17.
- Kubryakova – Demjanova – Pankrac – Luzina 1996. Кубрякова, Е.С., Демьянова, В.З., Панкрац, Ю.Г., Лузина, Л.Г. *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва.
- Kulcsár Szabó E. 2000. A „befejezett” műalkotás – a befogadás illúziója és az olvasás retorikája között. In: Bednancs G., Bengi L., Kulcsár Szabó E., Szegedi-Maszák M. (szerk.) *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Budapest: Osiris Kiadó. 68–75.
- Lihacsov 1993. Лихачёв, Д.С. Концептосфера русского языка. *Изв. РАН – СЛЯ*. № 1. 3–9.
- Porova és Sztjernyin 2007. Попова, З.Д., Стернин, И.А. *Когнитивная лингвистика*. Москва: Восток–Запад.
- Sztjerpanov 1997. Степанов, Ю.С. *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования*. Москва: Школа «Языки русской культуры».
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 2005. *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Források

- Galgóczy Á. 2002. *A Volga felett*. Válogatás a XIX-XX. századi orosz költészetből. Két-nyelvű kiadás. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Jerofejev 1998a. Ерофеев, В. *Мужчины*. Москва: Издательский Дом «Подкова».
- Jerofejev, V. 1998b. *Férfiak*. Budapest: Európa Könyvkiadó. (fordította: Gy. Horváth László)
- Solohov 1962. Шолохов, М. *Тихий Дон*. Роман в четырех томах. Москва: Государственное издательство «Художественной литературы».
- Solohov M. 1966. *Csendes Don*. (fordította: Makai Imre) Budapest: Európa Könyvkiadó. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó.
- Viszockij V. 2003. Vlagyimir Viszockij, *Tilalmakat szegve*. (szerk. Viczai Péter). Budapest: HANGA és Új Mandátum Kiadók.